

Inhoudsopgave

INLEIDING	FOUT!BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
1. DE INDUSTRIËLE ROMANS	FOUT!BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
1.1. DE OPKOMST VAN DE INDUSTRIËLE ROMAN	FOUT!BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
1.2. FRANCES TROLLOPE'S <i>MICHAEL ARMSTRONG: A FACTORY BOY</i> (1840)	FOUT!BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
1.3. CHARLOTTE ELIZABETH TONNA'S <i>HELEN FLEETWOOD</i> (1840)	FOUT!BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
1.4. ELIZABETH WHEELER STONE'S <i>WILLIAM LANGSHAW: THE COTTON LORD</i> (1842)	FOUT!BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
1.5. BENJAMIN DISRAELI'S <i>SYBIL, OR THE TWO NATIONS</i> (1845)	FOUT!BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
1.6. ELIZABETH GASKELL'S <i>MARY BARTON: A MANCHESTER TALE</i> (1848)	FOUT!BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
1.7. CHARTLOTTE BRONTË'S <i>SHIRLEY</i> (1849)	FOUT!BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
1.8. GERALDINE JEWBURY'S <i>MARIAN WITHERS</i> (1851)	FOUT!BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
1.9. CHARLES DICKENS' <i>HARD TIMES</i> (1854)	FOUT!BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
1.10. ELIZABETH GASKELL'S <i>NORTH AND SOUTH</i> (1855)	FOUT!BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
2. ONRUST EN SPANNING	FOUT!BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
2.1. ECONOMISCHE ONTWIKKELINGEN	FOUT!BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
2.2. ONRUST BIJ DE ARBEIDERS	FOUT!BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
2.3. DE OPKOMST VANROEPEREN	FOUT!BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
2.3.1. DE LUDDIETEN	FOUT!BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
2.3.2. UTILITARISME	FOUT!BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
2.3.3. METHODISME	FOUT!BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
2.3.4. HET CHARTISME	FOUT!BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
2.3.5. SOCIALISME	FOUT!BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
3. DE BOTSING TUSSEN DE KLASSE	FOUT!BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
3.1. DE STRIJD	FOUT!BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
3.2. DE HOUDING VAN DE FABRIKANT	FOUT!BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
3.3. DE ROL VAN DE VAKBOND	FOUT!BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
4. DE TOEKOMST VAN ARBEIDERS EN FABRIKANTEN	FOUT!BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
4.1. HET EINDE VAN DE STRIJD	FOUT!BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
4.2. DE VERNIEUWDE RELATIE TUSSEN ARBEIDERS EN FABRIKANTEN	FOUT!BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
4.3. HET IDEEAAL	FOUT!BLADWIJZER NIET GEDEFINIEERD.
5. CONCLUSIE	6
6. LITERATUURLIJST	9

Voor mij is de meest fascinerende periode uit de geschiedenis de negentiende eeuw. Er zijn momenten dat ik met een romantische blik naar die tijd kijk. Dan denk ik aan monumentale gebouwen, nieuwe uitvindingen, prachtige jurken, wereldtentoonstellingen en impressionistische schilderijen. Een spannende tijd waarin de maatschappij in snel tempo veranderde en waarin alles in het teken van vooruitgang stond. Bovendien een eeuw waarin Europa haar politieke- en economische macht verder uitbreidde, waar de basis werd gelegd voor onze huidige welvaart, democratie en welzijn. Maar vooral wil ik op die momenten denken dat het leven in de negentiende eeuw was zoals dat in de boeken van Jane Austen werd beschreven. Rustig leven op het platteland en wachten op Mr. Darcy. Dan denk ik, wat was de negentiende eeuw toch geweldig.

Op andere momenten kijk ik toch met minder nostalgie en romantiek naar de negentiende eeuw. Dan denk ik aan de keerzijde van de industrialisatie. De arbeiders die soms wel zestien uur per dag moesten werken tegen minimale inkomsten. Aan alle arbeiderswijken en de ziekten en dood die daar heersten. Dan denk ik, wat was de negentiende eeuw toch een verschrikking. Dat is de reden waarom ik de negentiende eeuw zo interessant vind: het is een tijd van grote tegenstellingen. Een tijd waarin een bepaalde groep profiteerde van de technische vooruitgang, economische voorspoed en politieke macht, maar een groot deel van de bevolking de negatieve gevolgen daarvan ondervond.

Deze thesis gaat over de tegenstellingen in de negentiende eeuw. De katoenfabrikanten wist te profiteren van alle veranderingen, het leven van de arbeiders werd echter minder positief door de industrialisatie beïnvloed. In verschillende Britse romans uit de negentiende eeuw speelt de invloed op het leven van de mens en de spanning tussen arbeiders en fabrikanten een centrale rol. Deze romans worden *Industrial novels* genoemd. Ze vormen een interessant studieobject voor (sociaal) historici, omdat ze een beeld geven van de sociale omstandigheden in het geïndustrialiseerde Engeland in de eerste helft van de negentiende eeuw. In veel van deze romans is er aandacht voor de situatie van de arbeiders als gevolg van de industrialisatie. Dit geeft de boeken een speciaal karakter, nooit eerder werd in fictieve vorm aandacht gegeven aan deze ontwikkeling. De positie van de arbeider, hoe hij in relatie stond met de fabrikant, zijn werkgever waar hij sterk afhankelijk van was, staat centraal in deze thesis. De thesis zal een antwoord geven op de volgende vraag: Hoe wordt de relatie tussen arbeiders en fabrikanten in de Engelse katoenindustrie in de industriële romans uit 1840-1855 weergegeven?

Aan het eind van de achttiende eeuw werden in Groot-Brittannië voor het eerst in fictieve vorm de omstandigheden van de arbeiders in de industrie weergegeven. Afhankelijk van de definiëring van industriële romans zijn er tot het eind van de negentiende eeuw naar schatting dertig tot veertig van deze romans uitgegeven. Een belangrijk deel van de boeken werd in de periode 1840 – 1855 gepubliceerd. De auteurs reflecteerden veelal op de economische, politieke en sociale onrusten van die tijd. De romans uit 1840- 1855 zijn als onderzoeksobject gekozen omdat de relatie tussen arbeiders en fabrikanten in deze tijd op scherp stond.

De industriële romans zijn grofweg gericht op twee industriële takken: mijnen en textiel. Het grootste aantal romans zijn spelen zich af in de textielindustrie, na 1840 zijn nauwelijks industriële romans over de mijnen verschenen. Door de grote hoeveelheid boeken over de textielindustrie is er voor gekozen om alleen de romans die zich afspelen in de katoenverwerkende fabrieken te onderzoeken. Hierdoor zijn boeken als *The Wrongs of Woman* (1842) van Charlotte Elizabeth Tonna en *Alton Locke* (1850) van Charles Kingsley afgefallen. Deze romans spelen zich af in naaiateliers en sweatshops, waarin de problematiek anders was dan in de katoenfabrieken.

Het begrip industriële roman omvat in deze thesis de Engelse romans die geschreven zijn tussen 1840 en 1855 en zich afspelen in de katoenfabrieken. Negen van deze romans gevonden en bestudeerd: Frances Trollope's *Michael Armstrong* (1840), Charlotte Elizabeth Tonna's *Helen Fleetwood* (1841) Elizabeth Stone's *William Langshawe* (1842), Benjamin Disraeli's *Sybil* (1845), Elizabeth Gaskell's *Mary Barton* (1848) en *North and South* (1855), Charlotte Brontë *Shirley* (1859), Geraldine Jewsbury's *Marian Withers*(1842) en Charles Dickens' *Hard Times* (1854). Aangezien gekozen is voor de bestudering van romans, zijn korte fictie-verhalen over het onderwerp buiten beschouwing gelaten.

Deze thesis gaat over de (moeizame) relatie tussen arbeiders en fabrikanten. Niet alle bovengenoemde romans hebben dit als hoofdonderwerp. Michael Amrstrong en Helen Fleetwood gaan in hoofdzaak over (kinder)arbeid. Hoewel hier het onrecht wordt beschreven dat de arbeiders wordt aangedaan is er geen sprake van een duidelijk conflict. In *Marian Withers* en *William Langshawe* ligt de nadruk juist op het leven van de katoenfabrikanten en is er geen aandacht voor de arbeiders. In deze romans is daardoor nauwelijks sprake van een relatie tussen arbeiders en fabrikanten. Deze romans worden daarom minder uitgebreid besproken dan *Mary Barton*, *North and South* en *Shirley*.

Vanaf het midden van de jaren dertig van de negentiende eeuw komt het begrip 'twee naties' op om de ongelijkheid tussen de arbeiders en fabrikanten, arm en rijk of arbeidersklasse en middenklasse te beschrijven. Het probleem wordt daarmee neergezet als twee rivaliserende naties, die geen enkele verwantschap met elkaar voelen. In *Memori on Pauperisme* (1835) wordt door Alexis de Tocqueville voor het eerst over arm en rijk als twee naties gesproken. Deze kloof tussen arm en rijk en arbeiders, en fabrikanten, als twee rivaliserende naties werd overgenomen en uitgewerkt door sociaal denkers en historici als Thomas Carlyle, Friedrich Engels en Frederick von Raumer.¹

Met *Sybil*, dat als volledige titel *Sybil, or the Two nations* heeft, kreeg het idee van de twee naties door Disraeli bekendheid bij het grote publiek. Disraeli geeft een gesprek weer tussen de politiek geëngageerde arbeider Stephen Morley en de aristocraat Egremont. Koningin Victoria is net aan de macht gekomen en Egremont zegt dat de Britse koningin over het grootste rijk ooit regeert. Morley vraagt zich af welk rijk Egremont bedoelt want er bestaan er twee.

¹ Sheila Smith, *The Other Nation. The poor in English Novels of the 1840s and 1850s* (Oxford 1980) 6- 8.

*Two nations; between whom there is no intercourse and no sympathy; who are as ignorant of each other's habits, thoughts, and feelings, as if they were dwellers in different zones, or inhabitants of different planets; who are formed by a different breeding, are fed by a different food, are ordered by different manners, and are not governed by the same laws.*²

De rode draad in alle industriële romans is dat er een grote kloof bestaat tussen de arbeiders en fabrikanten. Deze kan voortgekomen zijn uit ongeïnteresseerdheid of onwetendheid. Deze thesis gaat over de Engelse ‘burgeroorlog’ tussen twee naties die binnen één industrie samen moesten zien te (over)leven.

Over enkele van de afzonderlijke romans en de overkoepelende sociale romans is door wetenschappers in het verleden al volop geschreven. Meestal is de sociale roman het thema van deze werken. Het is lastig inzicht te krijgen in de omvang van het aantal industriële romans. Dit komt mede door het feit dat de industriële roman vaak niet als apart (sub)genre in de publicaties wordt gedefinieerd. Wanneer specifiek gesproken wordt over industriële romans heeft dit meestal betrekking op de zes werken die Raymond Williams in *Culture and society, 1780- 1950* (1958) noemt. Dit zijn *Sybil* (Disraeli), *Mary Barton* en *North and South* (Gaskell), *Hard Times* (Dickens), *Alton Locke* (Kingsley) en *Felix Holt* (1866) van George Eliot. De literatuurtheoreticus Raymon Williams (1931- 1988) beschrijft in het werk *Culture and Society, 1780 – 1950* de opkomst van het begrip ‘cultuur’ in de moderne betekenis van het woord vanaf het einde van de achttiende eeuw. Aan de hand van meerdere auteurs van zowel fictionele als non-fictionele werken wordt het begrip cultuur onderzocht. Deze romans illustreren volgens de literatuurtheoreticus verschillende veel voorkomende veronderstellingen over de industrialisatie. Daarnaast geven de auteurs door middel van hun fictionele werken een reactie op de industrialisatie.³

Het werk van Williams behoort tot een van de meeste bekende werken over de industrialisatie. Een ander beroemd werk, en één van de eerste overzichtswerken met dit thema is van Louis Cazamian (1877- 1965), een Franse literatuurcriticus. Zijn *Le Roman social en Angleterre* (1903), met een Engelse vertaling in 1973, behoort tot een van de vroegste wetenschappelijke studies over de sociale roman. Aan de hand van de romans van Dickens, Disraeli, Gaskell en Kingsley heeft Cazamian de intellectuele beweging als reactie op de industrialisatie onderzocht. Cazamian stelt dat in de periode 1830 – 1850 in de Engelse maatschappij, en vooral onder de middenklasse, een nieuwe emotie en intellectuele betrokkenheid ontstond als reactie op de sociale onrust.⁴

Protest and Reform. The British Social Narrative by Woman, 1827-1867 (1985) van de Engelse literatuurprofessor Joseph Kestner is een meer recente publicatie.

Protest and Reform bevat een uitgebreide beschrijving van de sociale romans van vrouwelijke auteurs. In zijn boek worden verschillende boeken met elkaar en met de non-fictionele werken over sociale thema’s vergeleken. Aan de hand van deze boeken die

² Benjamin Disraeli, *Sybil* (Londen 1950, oorspronkelijke druk 1845) 67.

³ Raymond Williams, *Culture and Society, 1780-1950* (Harmondsworth, 1968) 99.

⁴ Louis Cazamian, *The Social Novel in England 1830-1850. Dickens, Disraeli, Mrs. Gaskell, Kingsley* (Londen 1973) 1-3.

Kestner noemt heb ik een lijst samengesteld van ongeveer veertig romans uit de periode 1795-1870 over de mijn- en textielindustrie. Met eerder genoemde criteria zijn uit deze lijst de negen bestudeerde boeken gekozen.

Hoewel voornamelijk in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw veel wetenschappers deze romans hebben bestudeerd, zijn de conflicten tussen arbeiders en fabrikanten zoals die in de verhalen zijn uitgedrukt nog nauwelijks onderzocht. Bovendien zijn veel van de auteurs literatuurwetenschappers die met name onderzocht hebben hoe de problematiek is beschreven en niet wat er over de problematiek is geschreven. Daarnaast zijn het vaak de sociaal- historici die de industriële romans als onderzoeksobject hebben genomen. Terwijl de romans ook voor cultuurhistorici een interessante bron zijn voor de bestudering van het denken over de conflicten tussen de arbeidersklasse en de katoenfabrikanten uit de middenklasse. Door de intrinsieke waarde van deze romans vormen zij de bron voor deze thesis. De negen werken zijn onderzocht op onderwerpen als beschrijving van arbeiders en fabrikanten, de tegenstellingen en strijd tussen de groepen en de oplossing van de problematiek. Voor de achtergrondkennis is wetenschappelijke literatuur over de (sociale) romans in de negentiende eeuw in het algemeen en over de arbeidersproblematiek in het bijzonder bestudeerd.

Doel van deze thesis is inzicht te geven in hoe de problematiek tussen arbeiders en fabrikanten werd beleefd. Het is van ondergeschikt belang of de auteur de 'historische werkelijkheid', als die al bestaat, weergeeft. Deze thesis draait om de vraag wat de 'maatschappelijke waarheid' is. De auteurs van de romans weerspiegelen immers de maatschappelijke belangstelling en opinie in de fictieve verhalen. Deze thesis hoopt een bijdrage te leveren aan het denken over de klassenstrijd. Het geeft de visie van de Engelse middenklasse weer. De visies zijn verschillend, veelal door bepaalde religieuze, sociale, politieke overtuigingen ontstaan. Er zullen nog meer visies zijn geweest. Deze romans werden gepubliceerd en veelal door een groot publiek gelezen. Bovendien proberen de auteurs de publieke opinie door de verhalen te beïnvloeden en te bewegen tot actie. Het gaat niet om het succes daarvan, het gaat er om welke idealen in fictionele werken werden overgedragen.

Deze thesis is opgebouwd uit drie hoofdstukken. Na deze inleiding wordt eerst een korte samenvatting gegeven van de negen bestudeerde boeken zodat een referentiekader is geboden voor de uitwerking in overige hoofdstukken. Daarna wordt ingegaan op de onrusten tussen arbeiders en fabrikanten. Hierin worden de bredere economische ontwikkelingen beschreven die een bijdrage leverden aan de (financiële) onzekerheid bij de arbeiders, de directe bron van ontevredenheid bij de arbeiders en opkomende politieke, religieuze en sociale groepen die een antwoord boden op deze onrust. In hoofdstuk drie staat de botsing tussen arbeiders en fabrikanten centraal. Daarbij wordt de strijd beschreven en de rol van de fabrikanten en de vakbeweging in deze strijd. Vervolgens wordt een hoofdstuk besteed aan de oplossing van de strijd, de relatie tussen arbeiders en fabrikanten na de strijd en het toekomstideaal dat de auteurs in de romans hebben verwoord. Ten slotte

volgt de conclusie waarin het beeld dat de industriële romans geven over de relatie tussen arbeiders en fabrikanten wordt besproken.

Conclusie

De opkomst van de industrialisatie betekende voor Groot-Brittannië het begin van vooruitgang. Met het gebruik van stoommachines kon de productiecapaciteit in korte tijd snel groeien. Groot-Brittannië werd een industrie- en handelsnatie en wist zijn economische en politieke positie in de wereld te versterken. Dat is in ieder geval het beeld dat in de geschiedenisboeken bestaat. Uit de industriële romans komt echter een geheel ander beeld naar voren. De industrialisatie stond voor een deel van de bevolking misschien synoniem aan vooruitgang en welvaart, voor een groot deel van de bevolking betekende de ontwikkelingen achteruitgang en armoede.

Een zekere eenheid is in de negen bestudeerde industriële romans nauwelijks aanwezig. Ze hebben met elkaar gemeen dat het leven van de arbeiders uit de katoenindustrie, de fabrikanten van de katoenfabrieken of beide partijen wordt beschreven. De wijze waarop dit wordt gedaan verschilt sterk. De gehele roman *Michael Armstrong* staat bijvoorbeeld in het teken van de kinderarbeid, terwijl in *Hard Times* van Charles Dickens het leven van de arbeiders slechts aan klein subverhaal is in een roman die zich overwegend in de middenklasse afspeelt. Daarnaast zijn sommige romans optimistisch van aard, in *Marian Withers* komt het nooit tot enige problemen omdat er opeens een geldschieter opduikt, terwijl in *Helen Fleetwood* de misère van de arbeiders nooit eindigt. Deze thesis is gericht op de verhouding tussen arbeiders en fabrikanten. Een duidelijke spanning tussen deze twee groepen is alleen te vinden in *Sybil*, *Mary Barton*, *Shirley* en *North and South*.

De industriële romans tezamen kunnen misschien het best getypeerd worden als de Bildungsroman van een natie. Een beeld wordt gegeven van het 'kind' industrieel Engeland. Onbekend met de industrialisatie en de grote sociale gevolgen daarvan proberen de auteurs inzicht te geven in de problematiek. De personages Morley in *Sybil* en Thornton in *North and South* spreken over de kindertijd van de arbeiders. De sociale onrusten zijn volgens Morley een teken daarvan, de arbeidersklasse wordt zich bewust van zijn bestaan en gaat in verzet tegen de fabrikanten. Thornton ziet het anders, volgens hem hebben de arbeiders (kind) strenge fabrikanten (ouders) nodig zodat ze niet ontsporen. Mr. Hale uit *North and South* noemt het een pubertijd, waarbij de samenleving de arbeiders ruimte moet geven om te rebelleren, zodat uiteindelijk eenheid kan worden verkregen.

Het karakter van de opbloeiende natie uit zich ook op andere wijze in de romans. Na de opkomst van de grootschalige (katoen)industrie vanaf de achttiende eeuw is een kloof ontstaan tussen de arbeiders en fabrikanten. Deze twee naties hebben geen enkele verbondenheid met elkaar en zien elkaar als vijanden, terwijl ze voor de basis van hun inkomsten afhankelijk van elkaar zijn. Er kan misschien gezegd worden dat het belangrijkste doel van de romanschrijvers was een inzicht te geven in deze twee naties. De middenklasse-

lezer werd geattendeerd op de leefomstandigheden van de andere natie en de positie daarin van hun klassegenoten de katoenfabrikanten.

Verschillende van de industriële romans zijn sterk gericht op de leef- en werkomstandigheden van de arbeidersklasse. Dit is waarschijnlijk het meest uitgebreid weergegeven door Gaskell. De leefomstandigheden van de arbeiders worden vooral in *Mary Barton* zeer detaillistisch beschreven, alsof de schrijfster als een antropoloog de groep als vreemd volk onderzoekt. Ondermeer de inboedel, kledij, uiterlijk, gewoontes en gebruiken van de arbeiders wordt weergegeven. Ook in *Michael Armstrong*, *Helen Fleetwood*, *North and South* en *Hard Times* worden uitgebreide beschrijvingen gegeven van de omstandigheden waarin de arbeiders leefden. De schrijfster lijkt haar middenklasse-lezer een 'waarheidsgetrouw' beeld te willen geven van de andere natie.

Niet alleen de andere natie wordt beschreven, ook de eigen natie wordt door verschillende auteurs onder de aandacht gebracht. De auteurs geven het personage van de arbeider veelal weergegeven als een betrouwbaar maar zielig mens. Een duidelijke uitzondering daarop is Stephen Morley in *Sybil* die juist het kwaad vertegenwoordigd. Het beeld van de katoenfabrikant is genuanceerderd. In *Michael Armstrong* en *Hard Times* is de fabrikant een uiterst wrede persoon zonder enige interesse in de arbeiders. In *Helen Fleetwood*, *William Langshawe*, *Sybil* en *Marian Withers* is er zowel sprake van een betrouwbare fabrikant, meestal het hoofdpersonage, als van wrede fabrikanten. Ten slotte worden de fabrikanten in *Mary Barton*, *Shirley* en *North and South* weergegeven als mannen die teveel gedreven worden door het maken van omzet en daardoor onvoldoende inzet hebben voor de arbeiders. Na de strijd tussen de twee groepen komen de fabrikanten echter tot andere inzichten.

De twee naties komen in de meeste romans in conflict met elkaar. Meestal zijn (inter)nationale economische ontwikkelingen de aanleiding hiervoor. De handel neemt af, waardoor de vraag naar arbeid afneemt. Bovendien willen de fabrikanten minder loon betalen wegens de afnemende vraag. Deze economische problemen kunnen veroorzaakt worden door politieke gebeurtenissen, zoals het handelsverbod met Frankrijk gedurende de Napoleontische oorlog, door grote speculaties op de aandelenmarkt of door de grote concurrentie van buitenlandse industrieën.

In de boeken ontstaat een beeld van Engeland dat tussen circa 1800 en 1850 te maken had met een sterk schommelende conjunctuur. In bijna alle boeken is er sprake van een tijdelijke neergang van de handel of onzekerheid op de kapitaalmarkt. De vraag is of dat werkelijk zo was. Het handelsverbod is in *Shirley* de oorzaak van de problemen, terwijl historici ook beweren dat daardoor juist nieuwe markten werden aangeboord, waardoor de economie tot bloei kon komen. Het is belangrijk te beseffen dat veel van de romans geschreven zijn gedurende of vlak na de jaren veertig van de negentiende eeuw. Deze periode wordt wel de 'hungry forties' genoemd. Engeland had te maken met een grote economische neergang. Door slechte oogsten en massale aardappelsterfte was bovendien de prijs van voedsel erg hoog. Daarnaast waren er grote sociale onrusten die zich onder meer uitten door verschillende massale oproeren. In dit klimaat schreven de auteurs de

romans, waarbij de economische problemen veelal als aanleiding werden gezien van de onrusten.

Als de ellende van de arbeiders toeneemt door de economische neergang komt de tegenstelling tussen arbeiders en fabrikanten op scherp te staan. De vakbond speelt een belangrijke rol in deze onrusten. In *William Langshawe* wordt zelfs beweerd dat de arbeiders niet ontevreden waren, maar dat zij door de vakbond gedwongen werden in actie te komen. Het beeld ontstaat van de vakbond als zeer dominante organisatie die tegen onderdrukking van de fabrikanten vecht, maar zelf minderheden zoals niet-leden bedreigde en onderdrukte. Daarnaast hebben de vakbonden schuld aan het geweld, waardoor de stakingen zonder enig resultaat worden beëindigd.

De ontevredenheid van de arbeiders leidt niet alleen tot de opkomst van de vakbond. Arbeiders gaan zich ook richten op nieuwe politieke, religieuze en sociale bewegingen. Over het algemeen zijn de auteurs ook kritisch naar deze groepen. De Luddieten bijvoorbeeld worden in *Shirley* als een 'vakbond' neergezet waarbij de leider van de groep meer voor zijn eigen belangen opkomt dan voor die van de arbeiders. Deze groeperingen beperkten zich niet tot de arbeidersklasse. Het utilitarisme is in *Hard Times* de leidende levensfilosofie van de middenklasse. Ook deze stroming wordt weinig positief benaderd, het zou de mensheid tot machines maken zonder enige aandacht voor emoties.

Na gewelddadigheden, meestal direct of indirect met dodelijke afloop, komt de strijd tot een einde. De positie van de arbeiders blijft ongewijzigd en ook hun visie op de fabrikanten verandert niet of nauwelijks. Daarentegen komen de fabrikanten in *North and South*, *Mary Barton* en *Shirley* tot het inzicht dat hun houding bij heeft gedragen aan het conflict. In deze boeken lijkt de boodschap te zijn dat de fabrikanten meer aandacht moeten hebben voor de situatie waarin de arbeiders verkeren. Met wederzijds respect kan het conflict tot een positief einde komen.

De industriële romans tonen de economische hardheid van de katoenindustrie, zowel voor arbeiders als fabrikanten. Arbeiders leden onder de slechte arbeidsomstandigheden en lonen. Fabrikanten hadden te maken met economische processen die het voortbestaan van de fabriek in gevaar brachten en arbeiders die door ontevredenheid en staking eveneens een risico vormden. De auteurs streven naar een toekomst waar eenheid tussen arbeiders en fabrikanten bestaat. Beiden zijn immers sterk van elkaar afhankelijk voor hun inkomsten. Eenheid is niet hetzelfde als gelijkheid, de positie tussen arbeiders en fabrikanten hoeft niet gelijk te zijn, als er maar rechtvaardigheid bestaat tussen de groepen. Goed onderwijs en goede werk- en levensomstandigheden worden voor de arbeiders verlangd. Van beide groepen wordt bovendien begrip gevraagd voor elkaars positie. Daarmee komt de tweestrijd tot een eind en zullen de twee naties verenigd worden zodat in eendracht Groot-Brittannië verder zal kunnen uitgroeien tot een politieke, economische en sociale mogendheid.

1. Literatuurlijst

- Brontë, C., *Shirley* (Oxford 2007, oorspronkelijke druk 1849).
- Cazamian, L., *The Social Novel in England 1830-1850. Dickens, Disraeli, Mrs. Gaskell, Kingsley* (Londen 1973).
- Dickens, C., *Hard Times* (Londen 1854).
- Disraeli, B., *Sybil or the Two Nations* (Londen 1950, oorspronkelijke druk 1845).
- Gaskell, E., *Mary Barton: a Manchester tale* (New York 2008, oorspronkelijk druk 1848).
- Gaskell, E., *North and South* (Londen 1855).
- Himmelfarb, G., *The Idea of Poverty. England in the early Industrial age* (New York 1984).
- Jewsbury, G., *Marian Withers* (Londen 1851).
- Kestner, J. *Protest and Reform. The British Social Narrative by Women 1827-1867* (Londen 1985).
- Noble, T. e.a., *Western Civilization. The Continuing Experiment* (4de druk; Boston 2005).
- Smith, S., *The Other Nation. The poor in English Novels of the 1840s and 1850s* (Oxford 1980).
- Stone, E., *William Langshawe: the cotton-lord vol. I & II* (Londen 1842).
- Tonna, E., *Helen Fleetwood* (Londen 1840).
- Trollope, F., *Michael Armstrong: the factory boy* (Londen 1840).
- Williams, M. *Woman in the English Novel, 1800-1900* (London 1985).
- Williams, R., *Culture and Society, 1780-1950* (Harmondsworth, 1968).